

Forebygging av rusproblemer i videregående skole

Oppgave til spesialiteten i samfunnspsykologi

Geir Vågen

Lade BehandlingsSenter

Lade Allè 86

7041 Trondheim

Tlf 73848522 /91315665

Forord - Om samfunnspsykologi

Samfunnspsykologi er en undergren av psykologi, og har sin egen opprinnelse, historie og identitet. Disiplinen har utviklet seg til en egen spesialitet for psykologer med interesse for å arbeide forebyggende, innen førstelinjetjenesten og med et bredere samfunnsperspektiv enn hva som vanligvis forbindes med klinisk psykologisk virksomhet.

Foreløpig er det en ganske liten spesialitet om vi ser på hvor mange psykologer som har gjennomført denne videreutdanningen. Det er ikke så lenge siden antallet godkjente spesialister nådde 50. I en slik situasjon kan det virke viktig å ha en forståelse av fagfeltets eksistens, og bygge opp under den ved å definere ulike metoder og perspektiver som samfunnspsykologiske. Men denne tilnærmingen har også et annet formål. Det er viktig å synliggjøre og bruke psykologisk kunnskap for å utvikle et samfunn til å muliggjøre en bedre livsutfoldelse for flest mulig mennesker.

Noe av tanken bak samfunnspsykologien er at samfunnet er med på å produsere psykisk og fysisk helse og uhelse. Psykologens rolle bør gå ut over det å bøte på skadene, vi kan bidra til utviklingen av et mer helsefremmende samfunn.

Metodene for samfunnspsykologi retter seg mot å dele psykologisk kunnskap med befolkningen gjennom opplysning, veiledning og konsultasjon, gjøre lokalsamfunn best mulig egnet til å ivareta det psykososiale miljøet og som i hovedtemaet i denne artikkelen – forebygge helsemessige problemer av fysisk og psykisk art.

Sammendrag

Artikkelen oppsummerer erfaringer fra et prosjekt med forebygging av rusproblemer i videregående skole. Ved de videregående skolene i Rogaland har det blitt gjennomført ulike tiltak for å redusere rusrelaterte problemer blant elevene. Disse tiltakene har vært lite samordnet, og kjennskap til hvilke effekter de har gitt har vært begrenset. Konklusjonen etter en gjennomgang av tiltakene ved skolene og relevant forskning på området er at skolene anbefales å være bevisst på sin viktige rolle som rusfri arena. Det er viktig at skolens regelverk blir kjent blant og at skolens personale utvikler en felles holdning. Videre legges det vekt på betydningen av å ha nær kontakt med, og interesse for elevene. Enkelte tiltaksprogram som bygger på elevenes aktivitet og erfaring anbefales fremfor didaktiske informasjonskampanjer.

Innhold

Forebygging av rusproblemer i videregående skole	4
Bakgrunn for prosjektet	4
Situasjonen slik den ble beskrevet	5
Hvorfor bruker elever rus?	8
Forebygging	9
Hva skal forebygges	10
Informasjonsbaserte tiltak	11
Regelverk og sanksjoner	13
Sosial-kognitve strategier	14
Andre tiltak	15
Anbefalinger til skolene	16
Videre saksgang	17
Konklusjoner	19

Forebygging av rusproblemer i videregående skole

Denne artikkelen tar for seg et rusforebyggende prosjekt rettet mot de videregående skolene i Rogaland. Prosessen fra forespørsler etter kunnskaper om hva som er hensiktsmessige, og faglig begrunnede tiltak i videregående skole til politisk vedtak i fylkestinget og videre utvelgelse og anbefaling av tiltak blir beskrevet. Artikkelen tar opp diskusjonen rundt hva som er virksomt ved forebyggende arbeid, hvordan tiltakene kan implementeres i videregående skole, og andre problemstillinger som ble aktualisert i forbindelse med gjennomføringen.

Bakgrunn for prosjektet

Prosjektet ble iverksatt av PPT for videregående skoler i Rogaland. Bakgrunnen var et generelt inntrykk av at skolene ønsket mer støtte i forhold til rusproblematikk, og at personale ved skolene ønsket mer kompetanse på området. Skolens ønsker har kommet frem gjennom de faste møtene PPT har med skolens spesialpedagogiske team. Gjennom diskusjoner innad i PPT ble det klart at en del problemstillinger i forhold til rus gikk igjen ved flere av skolene.

PPT hadde fra høsten 1999 og tre år fremover tre prosjektstillinger, finansiert av Statens Utdanningskontor, og det ble vedtatt å bruke noe av denne ressursen på tiltak i forhold til rusproblematikk. I løpet av høsten 2000 tok PPT kontakt med Rogaland A-Senter som er et nasjonalt kompetansesenter for rusforebyggende arbeid, og helseavdelingen i fylkeskommunen. Det ble diskutert ulike mulige tiltak som kunne være aktuelle for videregående skole.

Konklusjonen etter samtalene var at PPT ville vurdere aktuelle tiltak for forebygging, og det ble vurdert om en modell med tidlig intervensjon og behandling kunne brukes i forhold til vår målgruppe. Denne tanken ble imidlertid forkastet blant annet på grunn av at Stavanger kommune var i ferd med å lage et tilbud som skulle dekke disse behovene. Dette tiltaket ble utarbeidet uavhengig av PPT, men i samarbeid med instanser som var aktuelle samarbeidspartnere for PPT i vårt prosjekt.

PPT innkalte representanter fra de fylkeskommunale videregående skolene for å diskutere hvordan situasjonen ble oppfattet i skolen. Skolene viste stor interesse, og representantene var positive til at PPT tok problematikken på alvor. I møtet med skolene samlet PPT inn informasjon om hvilke tiltak som var iverksatt ved skolene, og hva slags rutiner de hadde i forhold til rusbruk blant elevene. Vi så det som ønskelig at eventuelle forebyggingstiltak skulle bli sett som skolens eget ansvar, og at det i størst mulig grad skulle integreres i skolens virksomhet. Det er ønskelig at skolene ser det som sin oppgave å iverksette relevante tiltak og skape deltagelse og eierforhold til dem blant elever og lærere.

PPT arrangerte også et møte med Blå Kors, helsestasjonen for ungdom, uteseksjonen i Stavanger og de psykiatriske ungdomsteamene for Stavanger, Sandnes og Haugesund. I dette møtet kunne vi sammenligne inntrykket som ble gitt fra skolene med oppfatningene som fantes i hjelpeapparatet, og vi fikk gått gjennom ansvarsfordelingen mellom skolene, PPT og det øvrige hjelpeapparatet. På denne måten ønsket vi å skape gjensidig visshet om hvilke aktiviteter som gjennomføres, og legge til rette for et best mulig samarbeidsklima.

Situasjonen slik den ble beskrevet

Beskrivelsen av situasjonen ved skolene varierte, og det var betydelig ulikhet i hvordan den ble beskrevet av rådgiverne ved allmennfaglige og yrkesfaglige skoler. Rus blant elevene ble beskrevet som et alvorlig problem ved yrkesfaglige skoler. Det var bekymring blant personalet i forhold til håndtering av farlige maskiner, og for omsetting av stoff ved skolene. Lærere ved disse skolene etterspurte muligheter for bedre kontroll av elever, og muligheter for å iverksette drastiske reaksjoner ovenfor elever som brukte rus. De allmennfaglige skolenes representanter uttrykte at de kanskje tok litt lett på rusbruk ettersom det sjelden ble sett som problematisk i skolesituasjonen.

De fleste skolene hadde på et eller annet tidspunkt benyttet seg av rusforebyggende tiltak som besto av informasjon og advarsler fra ulike instanser som politiet, uteseksjonen eller andre. Det var ingen som kjente til annen evaluering av disse enn inntrykk av hvor vidt elevene syntes det var interessant eller tankevekkende.

I forhold til skolenes eget regelverk var det ofte uklart hvor godt lærere og elever kjente skolens holdning og reaksjoner ved rusbruk på skolen. De mest drastiske tiltakene som var brukt i skolen var aksjoner med narkotikapolitiet og bruk av uniformerte vektere på skolens område. Disse tiltakene var iverksatt ved noen av de større yrkesfaglige skolene. Tanken med slike tiltak var å ”skape uro i miljøet” fortalte en representant for en av de aktuelle skolene.

I flere skoler ble det gjort avtaler med enkelte elever om at de skulle ta urinprøver. Noen av skolene hadde avtaler med en helsestasjon som gjennomførte disse, mens andre ikke fulgte det opp på grunn av kostnadene, eller problemer med å administrere ordningen.

Det ble fortalt at lærere ved skolene var opptatt av å avsløre rusbruk, og var opptatt av hvor vidt de ble ”lurt” av elevene som hadde bedre kjennskap til ulike stoffer enn dem selv. Det ble til tider mye snakk om å avsløre elever som ruste seg eller kom ruset på skolene. Blant de representantene vi hadde kalt inn var ikke behovet for å ta de som brøt reglene like fremtredende som ønsket om å komme i en posisjon hvor de kunne støtte elevene. Likevel kjente de et press fra kolleger i forhold til behov for kontroll.

Noen av de videregående skolene var i gang med, eller i ferd med å sette i gang med mer omfattende programmer som hadde som målsetting å redusere problemadferd blant elever mer generelt, men hvor bruk av rus ble inkludert som en del av den problemadferden man ønsket å redusere.

Ved videre forebyggende tiltak var skolene opptatt av å kunne være sikre på å få noe igjen i form av forebyggende effekter, og det var stor interesse for å inkludere det i en bredere tenkning, og arbeide med forebygging gjennom skolen som et godt sted å være.

I diskusjonene med skolene ble det ofte lagt vekt på ulovlige rusmidler, men på direkte spørsmål mente representantene at det likevel er alkohol som er det rusmiddelet som skaper flest problemer for ungdom i den videregående skolen. Alkohol er langt vanligere å bruke og dette rusmiddelet er ikke forbudt. Skolens personale opplever det heller ikke som så fremmed, og har ikke den samme opplevelsen av manglende kompetanse i forhold til alkohol. Likevel var det lite tvil blant skolenes representanter om at alkoholbruk kan gå ut over skoleprestasjoner og øke fraværet for mange elever.

Alkohol er også det rusmiddelet som har de største samfunnsmessige skadevirkningene i Norge dersom vi ser på voldskriminalitet og helseskader (SIFA 1999). Grunnen til at alkohol i skolesammenheng, blir mindre problematisert kan være at det regnes som normaladferd å drikke og at bruken er utbredt blant grupper som har høyere sosial status og derfor ikke blir påført samme graden av sosial kontroll (Fekjær-2003).

I et prosjekt med forebyggende arbeid var det interessant å rette innsatsen inn mot både alminnelig rusbruk og mot elever som sto i fare for å utvikle et spesielt alvorlig misbruk. Variasjonene skolene i mellom aktualiserer behovet for en lokal utforming av tiltakene i forhold til situasjon og problemforståelse ved den enkelte skolen.

Hvorfor bruker elever rusmidler?

I vid forstand vil det sannsynligvis alltid være mulig å si at bruk av rusmidler vil være knyttet til positive forventninger til bruken. Ettersom nesten alle elever i videregående skole vil kjenne til sosiale og helsemessige skadevirkninger ved bruk av rusmidler, er det noe som gjør at man tar en avgjørelse om å likevel ruse seg. Hva disse forventningene faktisk innebærer kan variere. Det er likevel klart at stordrikkere har mer positive forventninger til bruken av alkohol enn hva vi finner hos andre (Willhelmsen-03). Forventningene kan være rettet mot nytelse, gruppetilknytning, bygging av identitet eller mestring av sosiale eller andre situasjoner.

Den nytelsen rusbrukeren oppnår direkte gjennom alkohol eller andre stoffer er i stor grad lært. Den opplevelsen vi har av alkohol er sosialt konstruert, og ikke et direkte resultat av de nevrobiologiske effektene stoffet har på menneskekroppen (Waal-1996, Fekjær-2003).

Lystfølelsen er av betydning for bruken av rusmidler. Rusmidler kan gi en opplevelse av

velbehag, energi eller demping av ubehag som kan være vanskelig å oppnå uten bruk av de samme rusmidlene.

Videre kan den som bruker rus oppnå gevinster gjennom gruppetilknytningen rusadferden gir (Room-2002). Hvilke rusmidler som brukes, hvordan de brukes og i hvilke mengder de inntas kan være adferd som viser at man kjenner kodene, og er en av flere likeverdige deltagere i gruppa (Sande-1996).

Identiteten som skapes gjennom bruk av rus er ikke den som forebyggingsstrateger har forsøkt å skape. Rusbrukeren vil ikke oppfattes som svak, umoden og underlagt andres vilje. Tvert i mot er det slik at rusbruk kan symbolisere at voksenverden ikke lenger har styringen over elevens adferd, eller at eleven selv har blitt voksen og benytter seg av den rusen som er akseptert for voksne ved å drikke alkohol. Når man gjennom forebygging forsøker å forbeholde rusmidler for den voksne befolkningen er det en risiko at alkohol blir forsterket som et symbol for modenhet.

Mestring som resultat av bruk kan være et viktig motiv for brukeren. Spesielt kjenner vi til at det blir gjort ting i fylla som ellers ikke vil være normal adferd for de samme personene.

Rusbruk kan være nyttig for mange for å ta kontakt eller uttrykke noe de normalt vil vegre seg for. Rus er en ingrediens i sosiale situasjoner hvor det skapes alternative normer, og med det andre muligheter for personlig utfoldelse (Sande-1996).

Forebygging

”Forebygging” er et omfattende begrep ut fra Caplans (1964) klassiske inndeling i primær, sekundær og tertiær forebygging. Disse dekker et vidt spekter fra generelle befolkningsrettede tiltak til skadereduksjon, som ligger tett opp til behandling og terapi (Orford- 1992). Tiltak som er forebyggende tar sikte på å unngå eller redusere fremtidige vansker.

Det har i lang tid blitt ført en politikk i Norge for å redusere skadevirkningene av rusmisbruk. Denne politikken har blitt ført gjennom forbud og restriksjoner. Det har blitt brukt mye resurser på å håndheve forbudet mot narkotiske stoffer og ulovlig omsetning av alkohol. Den lovlige alkoholomsetningen har blitt begrenset ved hjelp av vinmonopolet, aldersgrenser og regler om åpningstider. Tidligere har sterke folkebevegelser som har kjempet for avhold eller måtehold hatt stor innflytelse i samfunnet. I stor grad har denne politikken blitt holdt i live gjennom en kollektiv tenkning hvor staten eller toneangivende bevegelser har ønsket å hindre rusbruk som skader familier og samfunnet mot de farer rusbruken bringer med seg.

Forbud og restriksjoner har vært dominerende fra mellomkrigstiden og frem til våre dager, hvor vi kan se en endring i mentaliteten. Individets rettigheter og frie valg har kommet mer i fokus. Hjelpeapparatet og opplysningsarbeidet har dreid seg fra kollektive skadevirkninger og mot individuelle helseplager. Rusproblematikk blir mer enn tidligere betraktet som et personlig anliggende, og oppmerksomheten rundt negative konsekvenser har i stor grad vært rettet mot brukernes helseplager (Fekjær-2003). Negative konsekvenser av rus som påføres andre enn brukeren har fått mindre oppmerksomhet som en følge av denne tilnærmingen.

Det har også foregått en viss bevegelse mot mer liberale holdninger innen rusmiddelpolitikken. I forhold til alkohol har restriksjonene i utsalget blitt svekket gjennom opprettelse av flere utsalgssteder både for øl og annen alkohol. I rusomsorgen kan vi se en dreining mot mer skadereduksjon, og i mindre grad krav om rusfrihet.

I forhold til rusforebygging betyr endringene mindre bruk av restriksjoner. Dette har gitt mer personlig frihet for mange, men det setter samtidig begrensninger for hvilke forebyggende tiltak vi har til rådighet. Som en konsekvens av dette blir det lagt vekt på politisk akseptable tiltak hvor man tar sikte på å endre bruksmønsteret gjennom holdningsendringer hos den enkelte. Satsningen på holdningsendringer gjør skolen til en attraktiv arena ettersom det er mulig å nå mange unge mennesker her.

Hva skal forebygges?

PPT og de videregående skolenes mål er å redusere risikoen for skader som følge av rusbruk, bedre skolemiljøet og skape et ennå bedre klima for læring. Vi ønsker at skolen skal gi elevene et best mulig grunnlag for videre karriere og livskvalitet. Samtidig vil en reduksjon av rusproblemer kunne spare familie, venner og øvrige omgivelser for ubehag.

Informasjonsbaserte tiltak

Det har blitt satset mye på informasjonsbaserte tiltak i videregående skole. Basert på intuitiv logikk har man sett for seg hvordan tydeliggjøring og kanskje også overdrivelse av de negative konsekvensene ved rus skal overbevise ungdom om at de ikke bør ruse seg. Slike tiltak har en fordel ved at de kan nå mange på kort tid, og de er enkle å gjennomføre. Det kan være behagelig for skolen å hente inn noen som holder en forelesning for elevene, og dermed overtaler dem til å la være å misbruke rus.

Evalueringsundersøkelser tyder på at slike tiltak vanligvis ikke har noen effekt, og at de kan ha en negativ effekt (Room -2000, Willhelmsen -1996, Schanke -2003, Nesvaag-2000). Vi kan spekulere på om dette skyldes at informasjonen drukner i de ulike budskap ungdom mottar, og at forebyggerne har hatt en alt for unyansert oppfatning av ungdoms kunnskaper om rusmidler.

Grunnen til at rusproblemene i enkelte tilfeller synes å tilta som følge av denne formen for tiltak kan skyldes at det pirrer ungdoms nysgjerrighet, eller at fremstillingene av problemet i forsøk på å dramatisere virkeligheten bidrar til å normalisere rusproblemer. Ungdom som i utgangspunktet ikke er opptatt av rus kan bli fascinert og nysgjerrige av det de hører. Rus kan normaliseres gjennom opplysningskampanjer som implisitt forteller at man regner med at ungdom bruker rus.

Media har ofte oppslag hvor bruk av ulike stoffer som i virkeligheten er ganske marginal, fremstilles som normaladferd blant ungdom. Det kan tenkes at det er hensiktsmessig å oppklare dette, men den evalueringen som er gjort av informasjonsbaserte tiltak viser betydningen av at en er oppmerksom på hva slike opplysningskampanjer faktisk fører til. Derfor kan det være en fordel at informasjonen som formidles presenteres slik at mottakernes reaksjoner kommer frem.

Enkelte mener antirøykekampanjer basert på skremsel kan ha effekt, og dette ble også brukt i norske helsemyndigheters kontroversielle kampanje for noen år siden, og elevene mener ofte at de blir påvirket dersom de blir skremt. Denne typen effekt har imidlertid ikke blitt påvist i rusforebyggende arbeide (Schance-2003), dessuten vil det være etiske problemstillinger i

forhold til denne typen kampanjer. Vi kan spørre om vi ønsker en vettskremt befolkning som gjør alt det rette.

Et viktig trekk ved informasjonsbaserte tiltak er at det blir formidlet kunnskap om rusmidler. Selv om kunnskapsnivået om rusmidler blir bedre er det ikke nødvendigvis slik at dette uten videre endrer holdninger og adferd. Interaktive undervisningsopplegg hvor elevenes opplevelser og vurderinger er sentrale gir større effekt (NOU 2003:4).

Informasjonsbaserte tiltak kan ha begrenset effekt ettersom de ikke lar ungdommene selv ta standpunkt. Dersom man blir presentert for de riktige standpunktene uten at de er personlige valg vil de neppe kjennes som spesielt forpliktende. Nesvåg (2000) skriver i en ganske harselerende stil at man har slengt ut en del advarsler og oppfatninger i en gitt populasjon og håpet at det i hvert fall treffer noen.

Fekjær (2001) mener forebygging basert på informasjon om rusmidler bygger på falske premisser ettersom den argumenterer ut fra helsemessige hensyn, men i virkeligheten er basert på lovligheten av rusmidler fremfor skadevirkningene. Han kaller dette en undervurdering av ungdoms åndsevner, og tror at det lett blir gjennomskuet. Et spesielt problem her er alkoholpolitikken hvor det etter hans syn er et mål å redusere skadevirkningene uten å redusere den allmenne bruken. Dette er en målsetting som er i strid med hva forskningen viser om at den allmenne bruken henger nøye sammen med alvorligere bruk av rusmidler. Desto mer rus som brukes i allmennbefolkningen, desto større problemer får den mest utsatte delen av befolkningen (NOU, 2003).

Regelverk og sanksjoner

Bruk av sanksjoner har vært mye diskutert i skolen. Mange skoler har jobbet med regelverk for utvisninger, nedsatt ordenskarakter og ulike advarselssystemer. Arbeid med å skape prosedyrer som virker effektivt og er akseptabelt for alle parter har vært en stor utfordring i skolene. Disse tiltakene er også vanskelige å gjennomføre i skolen ettersom det har vært problematisk å innarbeide en felles holdning i forhold til elevene. Reaksjonene har vært avhengig av hvilke lærere som oppdager regelbrudd. Det er heller ikke klart blant personalet i skolene hvor langt de bør gå for å kontrollere elevene dersom mistanker skulle oppstå.

Det har vært vanskelig å gjøre gode bedømmelser om hvor vidt en elev faktisk er ruset eller ikke. Dermed er sanksjoner vanskelig å gjennomføre på en effektiv og rettferdig måte.

Flere skoler har gjort avtaler med elever om oppfølging gjennom urinprøver. Denne formen for kontroll er resurskrevende dersom det skal gjennomføres i forhold til mange elever, og den har også sine etiske betenkelige sider. En urinprøve vil oppfattes av mange som en svært ubehagelig form for kontroll, og for mange stoffer vil det være snakk om kontroll av rusadferd som ligger utenfor skoletiden. Stoffer som Cannabis og Benzodiazepiner vil kunne oppdages i mange uker etter bruk mens stoffer som alkohol og amfetamin kun kan oppdages kort tid etter bruk. Det er rimelig å spørre om skolen skal kunne kontrollere hva elevene har foretatt seg i helgene og skoleferiene på denne måten.

I utgangspunktet skriver skolen og eleven en kontrakt hvor eleven godkjenner at skolen krever urinprøver, men det er uklart om disse avtalene oppfattes som frivillige av elevene. Det er betenkelig om slike avtaler blir gjort dersom konsekvensene ved avleggelse av positiv urinprøve ikke er klare.

I forhold til slike kontrolltiltak er det visse forutsetninger for at de skal være effektive. Et viktig moment er hvor vidt de som kontrolleres mener de har noe å tape på å bli avslørt som skyldige i ulovlig bruk. Den mest anvendte bruken av kontroll er alkotest av sjåførere, og det er tydelig og allment kjent hva som er reaksjonene. Dette har gjort tiltaket effektivt mot kjøring i beruset tilstand (Room 2000, NOU 2003:04). For skolens vedkommende er det ikke nødvendigvis like effektivt dersom elevene ikke kjenner konsekvensene for å bli tatt med positiv urinprøve, det er heller ikke gitt at de frykter disse konsekvensene.

Sosial – kognitive forebyggingsmetoder

Det har blitt gjort en del forsøk på å utvikle programmer som trener den enkelte i ferdigheter som skal bidra til å gjøre han eller hun i bedre stand til å ta de rette avgjørelsene. Disse programmene har i noen grad vist seg å være effektive. Det som tilsynelatende kan ha positive effekter er trening i hva Bandura(-1977) kaller Self-efficacy. Her er det ønskelig å styrke den enkeltes tiltro til egne ferdigheter i forhold til å følge opp de målene som settes. I tillegg blir det viktig å få deltakerne til å sette seg mål. Å styrke oppfatningen om at man kan, vil og våger å ta avgjørelser om å begrense forbruket av rusmidler bidrar til å redusere bruken (Bandura-77).

Innen denne kategorien av tiltak kan vi også legge til demping av forventninger til alkohol, som har virket lovende (Willhelmsen – 1996). Dersom man lykkes i å dempe de positive forventningene kan motivasjonen for å bruke alkohol eller andre rusmidler svekkes. Det forutsetter imidlertid at man har en strategi som treffer elevene, og tar tak i hva de faktisk forventer seg av rusmidlene. Dette kan variere mellom grupper av elever. Nesvåg (2000) understreker behovet for å se rusbruken i den sammenhengen som er aktuell for elevene og ser det som en forutsetning for forebyggingsarbeidet at man blir kjent med elevgruppene.

Dette lar seg ikke gjøre gjennom et strengt regissert undervisningsopplegg. Elevene må selv bli deltakere, og bringe sine erfaringer inn i diskusjonen. Elevene er også de som selv kan definere de nærliggende uheldige konsekvensene av rus.

Andre tiltak

Utenom skolen blir det gjort tiltak som skal begrense tilgjengeligheten av rusmidler gjennom forbud, restriksjoner og avgifter (Room-2000). Dette er i hovedsak en bredere politisk debatt, men det bør få oss til å være oppmerksomme på den betydningen skolen allerede har som rusfri arena.

I tillegg vet vi at det ikke er tilfeldig hvem som får problemer med rusmidler. Det er en opphopning av sosiale problemer blant de som rammes. Det handler om fattigdom og løse sosiale relasjoner. Det er begrenset i hvilken grad den videregående skolen kan forventes å kompensere for dette, men det er viktig å legge vekt på det sosiale miljøet på skolen. Gjennom en skole hvor det er medelever og lærere som bryr seg om hvordan det går med elevene kan vi gi et signal om at elevene er viktige, og at deres handlinger også er av betydning for medelever, lærere og skolen som helhet.

Anbefalinger til skolene

Det finnes visse strategier som vi kan betegne som tilstrekkelig lovende til å anbefale dem ovenfor de videregående skolene. Disse strategiene som er rettet mot elevene som individer kan ta utgangspunkt i å styrke eleven slik at han eller hun kan ta selvstendige valg, og tro på at de lar seg gjennomføre på tross av at det vil finnes forventninger og insentiver for å bruke mer rus enn hva som er de individuelle målsettingene. Vi kan bruke Banduras begrep om Self-

Efficacy som en forklarende faktor. Det er større sjans for at en lykkes i å nå sine målsettinger dersom man tror at man kan lykkes. Dette forutsetter imidlertid at elevene har eller utvikler et ønske om å holde sitt rusbruk på et nivå som vi finner akseptabelt.

Å vite hva man vil og tro på at det lar seg gjøre er faktorer som er med på å styre adferden, men det vil være av stor betydning at ønsket om å kontrollere og begrense rusbruken er noen blant mange motiver for elevene. Det vil være naivt å tro at den informasjonen som kan formidles til elevene alene vil være avgjørende for hvilke valg de tar. Ungdom har sine venner og sine egne kulturelle referanser å forholde seg til. I forsøk på å forebygge rusproblemer har det i god mening blitt gjort forsøk på å karakterisere de som tilpasser seg gruppen som ”svake” eller ”konforme”. Innen de ulike gruppene, og for enkelte ungdommer vil det heller fremstå som adferd som bekrefter at de kjenner kodene for de sosiale situasjonene. ”Forebyggende” budskap som røper forsøk på å oppdra ungdommen uten at oppdragerne har noen innsikt eller interesse for ungdommenes egen virkelighetsoppfatning vil kunne oppfattes som respektløst og bli latterliggjort blant ungdommene.

Det er det åpenbart at rusproblemer er i endring, og at forandringene ikke skjer uavhengig av hva som ellers hender i samfunnet. Disse endringene skjer ikke isolert men som en del av større sosiale kulturelle forandringer som produserer nye mønstre i problemfylt rusbruk. De viktigste av disse foregår utenfor skolen. Bruk av rus i normalbefolkningen er viktig for utbredelsen av problemfylt rusing (Fekjær- 2003). Der hvor avholdsbevegelsene tidligere mobiliserte til avhold blant mennesker som ikke er i faresonen får de sannsynligvis mindre gehør i dag. Bruk av alkohol er mer allment akseptert om vi skal dømme ut fra avisenes vinspalter og vinmonopolets endrede strategier for å presentere seg selv og sine varer.

Det kan understrekes hvor viktig det er å opprettholde de rusfrie arenaene i forhold til arbeidet med å redusere den generelle rusbruken, og med det problemdriking og andre former for rusmisbruk, og her er skolen en viktig eksisterende rusfri arena. En konklusjon i denne artikkelen er at vi bør understreke den viktige posisjonen skolen har som rusfri arena i Norge i dag, dette kan bidra til å gjøre lærere mer bevisst den viktige rollen de allerede spiller i begrensningen av rusproblemer blant elever spesielt og i samfunnet generelt.

Videre saksgang

PPT laget en saksutredning til fylkestingsutvalget våren 2003. Denne ble skrevet i forbindelse med en forespørsel fra Opplæringsutvalget 17.12.02 (se vedlegg 1). Her ble det gitt en oppsummering av faglige aspekter, den aktuelle situasjonen i de videregående skolene og forslag til videre arbeid. Det ble vedtatt at PPT skulle gjøre en videre utredning av aktuelle programmer for rusforebygging i den videregående skolen.

Mange av de faktorene vi så som virksomme kunne imidlertid bringes tilbake til skolene gjennom den løpende kontakten de har med PPT. I tillegg gikk PPT gjennom tilgjengelig materiale for å se om det var eksisterende programmer som svarte til konklusjonene om virksomme faktorer. I dette arbeidet gikk PPT gjennom nettstedet forebygging.no, utredningen ”vurdering av program og tiltak for å redusere problematferd og utvikle sosial kompetanse” (Kirke-, utdannings- og forskningsdepartementet og Barne- og familiedepartementet, juni 2000). I tillegg kontaktet vi HEMIL senteret i Bergen, Nordlandsklinikken, Rogaland A-senter, SIRUS, Senter for adferdsforskning og IGOR med forespørsel om aktuelle programmer.

I denne gjennomgangen fant PPT to programmer som virket spesielt lovende ut fra de forutsetningene vi hadde ut fra hva vi tidligere hadde sett som virksomme faktorer. Dette var ”Fryspunkt” som var utviklet ved Bergensklinikkene og ”Ungdom og rusmidler” fra Nordlandsklinikken. Begge disse programmene vektla egenaktivitet blant elevene og de var tilpasset videregående skoler. De ivaretok de tankene vi hadde om at et program bør integreres i skolen og de lot på litt ulike måter elevenes initiativ og opplevelser stå i sentrum i programmene (se vedlegg 2).

I tillegg til disse programmene så vi det som hensiktsmessig å anbefale et par andre programmer som tok for seg problemadferd på et mer generelt grunnlag. Vi ønsket også å etterkomme skolens ønske om tiltak i forhold til de hardest belastede og mest utsatte elevene, og foreslo ”kjentmann” som er et program som er egnet for nettverksbygging blant lærere og rådgivere med et spesielt ansvar for rusproblematikk ved skolen. Dette vil være et tiltak for å bygge opp kompetanse ved de ulike skolene. PPT kan få en koordinerende funksjon i forhold til dette tiltaket.

PPTs rolle fremover blir å opprettholde oppmerksomheten på rustiltak ved de videregående skolene, og bistå med konsultasjon. PPT vektlegger betydningen av nærhet og kjennskap til elevene og et aktivt samarbeid mellom lærere og elever.

Konklusjoner

Gjennom oppgaven har jeg presentert flere argumenter for å involvere elevene og ha deres virkelighetsoppfatning sentralt i forebyggingsarbeidet. De store opplysningskampanjene kan ha effekter i forhold til den enkeltes adferd, men vi kan ikke uten videre ta dette for gitt. Dette betyr ikke at mennesker ikke er rasjonelle eller fornuftige, men at vi ikke uten videre kan ta

det for gitt *hvilken* rasjonalitet og fornuft de følger. Ungdom vet at rusmidler medfører helseskader, og vi kan ikke uten videre forvente at videre understrekning av dette kan påvirke holdninger og adferd. Informasjon som kan være hensiktsmessig i forhold til rusforebyggende arbeid bør derfor presenteres i en sammenheng hvor det er relevant for elevene.

Det kan være av betydning om vi erkjenner at elevene faktisk har positive opplevelser med rus og at lærere og andre voksenpersoner hører på hvordan elevene selv opplever situasjonen. På den andre siden må man være varsom i forhold til hvor vidt man bidrar til en videre normalisering av rusbruk. Likevel blir det viktig å komme i en dialog med elevene, og dette kan gjerne skje i andre forbindelser enn gjennom rusforebyggende tiltak. Nær kontakt og gjensidig respekt mellom skolens personale og elevene kan virke forebyggende i forhold til ulike former for problemadferd, og gjør det enklere å ta opp problemer med rusadferd.

I de tilfellene hvor skolen ønsker å benytte seg av programmer for å forebygge rus er det fornuftig å bringe disse inn i skolens virksomhet og knytte dem til det eksisterende undervisningstilbudet.

Det er gjort mye forskning på effekten av aktuelle skoletiltak, og denne informasjonen kan gi nyttig veiledning i forhold til tiltak i den videregående skolen. I første rekke er det fornuftig å få en oversikt over, og klargjøre skolens egne regler og holdninger i forhold til rusproblematikk. Personalet og elevene bør kjenne til og forplikte seg i forhold til dette regelverket. Reglene må utformes slik at det ikke blir problematisk for enkelte lærere å slutte seg til dem, og slik at eleven aksepterer dem. Konsekvensene ved brudd bør være kjent. Lærere og elever bør diskutere hvordan de ønsker å ha det på skolen, og det bør skapes en bevissthet rundt viktigheten av å opprettholde skolen som rusfri arena.

I utvelgelsen av program for forebygging av rusproblemer bør skolene være bevisst i forhold til effekten av de tiltakene som er tilgjengelige. Tiltak som er rettet mot å endre ungdommers forhold til rus gjennom holdningsendringer bør ta utgangspunkt i elevenes hverdag og virkelighetsoppfatning. Dette kan gjøres gjennom aktiv elevdeltagelse og åpen interesse for elevenes egne erfaringer og vurderinger. Nærhet og kjennskap til elevene bidrar også til voksenpersoner som bryr seg og er engasjert i deres hverdag.

Referanser

Bandura, A. (1977). *Social Learning Theory*. Englewood Cliffs, NJ:Prentice-Hall.

Caplan, G. (1964). *Principles of Preventive Psychiatry*. New York: Basic Books.

Fekjær, Hans Olav (2003). *Rusproblemer – hva kan gjøres?* Artikkel på WWW.BKS.no.

Kirke-, utdannings- og forskningsdepartementet og Barne- og familiedepartementet (2002). *Vurdering av program og tiltak for å redusere problematferd og utvikle sosial kompetanse*.

Nesvåg, Sverre (2000). *Utfordringer i det forebyggende arbeidet*. Nyvågar 2+3.

NOU 2003:4. *Forskning på rusmiddelfeltet*. Statens forvaltningstjeneste.

Orford, J. (1992). *Community Psychology*. England: Wiley.

Pedersen, Willy (1998). *Bittersøtt*. Oslo: Universitetsforlaget.

Room, Robin (2000). *Preventing Alcohol Problems: Popular Approaches are Ineffective, Effective Approaches are Politically Impossible*. WWW.bks.bo/prevent.htm

Sande, Allan (1996). Ungdommens helgefyll med hjemmebrent. I *Rusmidler og veivalg* Pedersen, W. og Waal, H. (red.). Cappelen Akademisk Forlag.

Schance, Vegard A.(2003). Forebyggende og helsefremmende arbeid, fra forskning til praksis. Kompetansesenteret ved Nordlandsklinikken.

Willhelmsen, Britt Unni (1996). Rusforebyggende arbeid med ungdom. I Rusmidler og veivalg (Willy Pedersen og Helge Waal, red.)

Willhelmsen, Britt Unni (2003). Utfordringer i helsefremmende arbeid. WWW.Forebygging.no

Vedlegg:

1. ”Rusproblematikk blant elever/lærlinger i videregående skole” Utredning til opplæringsutvalget og saksprotokoll med vedtak
2. ”Rusproblematikk blant elever og lærlinger i videregående skole” Brev til skolene om oppfølging av vedtak.